

Blahoslav Zbořil
Poznání a hodnocení
(ČM 29, 1933, s. 402-407)

Jak jsme se přesvědčili, není ani ze stanoviska logického ani z noetického mezi poznáním a hodnocením podstatného rozdílu.

Ale přece jen nikdy nesmažeme ten do očí bijící rozdíl mezi poznáním a hodnocením. V čem tedy záleží? Musíme si předně ujasnit, co to hodnota je. Hodnota není kvalitou, jak učí Max Scheler a u nás J. B. Kozák. Hodnota nějakého předmětu je sice podmíněna jeho kvalitou, závisí však také na kvalitách hodnotícího subjektu. Ale ani kvality objektu, ani kvality subjektu nejsou hodnotami. Co činí hodnotu hodnotou, je vzájemný vztah kvalit objektu a kvalit subjektu, jak správně ukazují R. B. Perry, F. Krejčí a J. Tvrđý. Hodnota je pojem vztažný a nemá se proto mluvit o hodnotách, ale o věcech hodnotných, o něčem hodnotném nebo o hodnotě něčeho, tak jako se nemá mluvit o pravdě, ale o pravdivých soudech nebo o pravdivosti soudů. Vadnost teorie kvalit se prozrazuje sama. Scheler, jenž chápe hodnoty jako kvality, je nucen pravdivost vyloučit z hodnot, poněvadž pravdivost není kvalitou, nýbrž zakládá se na vztahu. To mu působí značné rozpaky. Tu teorie kvalit vázne. Pravdivost je přece zjevně hodnotná, tedy, jak se říká, je hodnotou.

Hodnotíme-li, určujeme poměr nějakého objektu buď k svým citům nebo k svým zájmům, cílům, účelům, normám, ideálům. Rozdělení hodnot na kladné a záporné je správné. Tak např. nějakému novému, válečnému přístroji náleží vysoká záporná hodnota vzhledem k lidstvu. Nehodnotné, ve smyslu bezcenné, je něco jiného než škodlivé, zhoubné, ošklivé, zlé. Nikdy nesmíme scholasticky spatřovat ve zlu jen nedostatek dobra a v záporné hodnotě nedostatek hodnoty. Hodnocení je také produktivní, nejen pasivní, hodnotíme nejen předměty, které se nám staví do cesty, ale také hledáme objekty, které by uspokojily naše přání. Tzv. hodnocení je tedy jednoduše to, co se nazývalo a dodnes nazývá praktickým poznáním, proti němuž musíme postavit poznání teoretické, jehož cílem je poznat skutečnost bez hodnotných přívlastků.

Vycházejí ze zásady nerozmnožovat a neměnit filosofických termínů, což rád činí pseudogéniové, odmítám sice termín hodnocení, ale ne abych postavil termín nový, nýbrž, abych se vrátil k termínu ještě staršímu, jenž, myslím, byl přesnější a správnější. Pro nás to znamená návrat k terminologii Masarykovy *Konkrétné logiky*. V slovech „praktické poznání“ je zjevně vyznačeno, že běží jen o určitý druh poznání. Termín hodnocení vnesl mnoho zmatku do noetiky a do filosofie vůbec a svádí k rozlišování poznání a hodnocení jako dvou zcela rozdílných funkcí. Prvá se prohlásí za objektivní, druhá za subjektivní, filosofie se prohlásí za hodnotící, věda za poznávající, a je mylná, povrchní klasifikace hotova, z níž musí nutně vyplynout vážné omyly jak ve vědě, tak i ve filosofii. Tak se i stalo. Proto je nanejvýš záhodno vyloučit termín hodnocení z noetické teorie, už proto, že poznání a hodnocení nejsou pojmy souřadné. Technické vědy např. obsahují poznání i hodnocení, avšak zavedeme-li naše třídění, tu náleží do poznání praktického. Běžně lze ovšem termínu hodnocení užívat, protože je kratší a vyjadřuje zároveň, že běží o přisuzování hodnoty.

Jsme však vůbec oprávněni klást proti praktickému poznání poznání teoretické? To je problém pragmatismu. Pragmatistické učení o praktičnosti poznání je vadné psychologicky. Pragmatisté přezírají, že člověk není jen *homo faber*, ale i *homo sapiens*. Člověk má cit zvědavosti, chce někdy i vědět, aby věděl, nejen pro užitek. Pragmatisté to vlastně všichni museli doznat, žádný z nich není zcela důsledný. Chybují logicky, protože nevidí, že máme objektivní kritéria pro posouzení pravdivosti poznatku a nemusíme čekat, zda se osvědčí. Poznání je hodnotné pro svou pravdivost, a ne pravdivé pro svou hodnotu. Na druhé straně mají pragmatisté pravdu, že vysvětlují poznání pohnutkami iracionálními. Poznání musí být hnáno nějakým zájmem a velmi často je to opravdu zájem praktický. Praktické poznání

předchází teoretické, a to nejen při poznání světa vnějšího, ale i vlastního nitra. Obtíže psychologické introspekce svědčí o tom dostatečně. Aby člověk mohl nezaujatě teoreticky poznávat, musí věci zbavit hodnot, tj. abstrahovat od citů, které v něm objekty vzbuzují, i od svých zájmů na těchto objektech. Činí tak ze dvou příčin: ze snahy poznat předměty objektivně (bez vztahů k snahám a citům subjektu poznávajícího) a ze snahy prospět praxi samé. Na teoretických vědách jsou založeny vědy praktické. Bez teoretické vědy bylo by sice praktické chápání skutečností, nebylo by však praktické vědy. I v tomto bodě musíme dát za pravdu Masarykově *Konkrétné logice*. Člověk hnaný praktickým zájmem musí právě vytvořit poznání pravdivé, aby bylo praktické, musí se umět objektivně nezaujatě podívat na věci už v zájmu svého praktického interusu. Kdo to nedovede, zkresluje skutečnost podle svého zaujetí a jeho poznání nejen není pravdivé, ale ani se neosvědčuje. Skutečnost není tak kujná, jak učí pragmatisté, je to tvrdá stěna, o kterou si můžeme snadno čelo rozbít. O pravdivosti poznatku se nikdy nepřesvědčíme určením jeho hodnoty. Věda musí být napřed vědou, aby mohla být nástrojem. [To platí bezpodmínečně pro vědy matematické, přírodní, pro psychologii, sociologii, i jazykozpyt. Naproti tomu v historii mísí se teoretický zřetel s praktickým a praktický zájem zasahuje v samu práci historikovu. Ale i v historii musí teoretické chápání převažovat praktické.] Tím odmítáme pragmatické kritérium pravdy.

Münsterberg vytvořil velkolepý systém, monumentální, úctyhodnou logickou stavbu, důsledně promyšlený světový názor, jakých mnoho ve filosofii nenalezne. Ale v základech je podstatná chyba a proto se celá budova hroutí. Pouhá existence není hodnotou. Kdyby byl Münsterberg měl syna a ten mu zemřel nevím, zda by byl žádal pro obsah tohoto svého zážitku hodnotu jsoucna a zda by byl požádal, aby mu každý člověk tento fakt potvrdil. Patrně by asi zařadil tento fakt mezi nejsoucí (podle Münsterberga je nehodnotné nejsoucí). Tedy jeho mrtvý syn by nebyl mrtev? Skutečnost, realita, není předmětem naší touhy, není hodnotná sama o sobě, ale vnucuje se nám, ať chceme či nechceme. Snad by nám bylo lépe, kdyby reality nebylo, byli bychom svobodni jako bohové a ne sevřeni hrázi skutečnosti. Münsterberg je v zajetí Fichtova solipsismu, podle Münsterberga jsme bohové, svobodní, zatíženi jedinou kletbou, že stále požadujeme, aby byl nějaký skutečný svět, kterého však není.

Vedle praktického poznání musíme tedy klást poznání teoretické, které ovšem působí na náš život zpětně; ideje jsou síly, jak učil Alfred Fouillée.

Avšak intelekt nemá jen funkci poznání. Vedle soudů poznatkových a otázek klade i soudy, které žádného poznání nevyjadřují. Jsou to soudy normativní, které určují to, *co má být*. I kladení norem a ideálů bývá ve filosofii označováno jako hodnocení. Máme tu nový důkaz, že termín hodnocení není výrazem přesného pojmu, ale že jím označují dvě různé věci: praktické poznání norem a ideálů (které není poznáním). Poměr normy a ideálu je relativní. Ideál je nejvyšší norma, označuje, co být má, normy označují pak to, co vzhledem k danému ideálu být musí. Ideálům jedinců lze pak nadřadit opět vyšší ideály společenské a univerzální, jim se mají ideály jedinců přizpůsobit, a stane-li se tak, stávají se normami tyto vzhledem k oněm. Nejvyšším ideálům jsou pak všechny normy podřaděny a jen vzhledem k nim mají smysl.

Ideály nevyjadřují žádný fakt, žádný poznatek, právě tak normy, kdežto soudy vyjadřující naši vůli jsou stále ještě soudy poznávacími, konstatujícími, stejně i soudy, které vyjadřují naši činnost. Řekne-li důstojník vojákovi: „Přeji si, abyste byl pravdomluvný“, pak ho informuje o svém přání, o svém nitru; řekne-li mu však: „Stůjte zpřímá!“, tu mu žádný fakt nesděljuje, rozkazuje mu. Voják se jen doví, co má udělat. Normy mají ráz imperativní, ideály jsou výrazem našich tužeb. Normy a ideály jsou buď obecné, nebo speciální, individuální. Méně než rozkaz je rada, ještě méně doporučení. Ani rada, ani doporučení nejsou poznatky, ale poněvadž nemají přímého rázu imperativního a tomu, k němuž se obracejí, je ponechána

svobodná vůle, chce-li se jimi řídit, potřebují zdůvodnění. Tímto zdůvodněním je praktické poznání situace a pravidelně i předpověď situace změněné, jaká nastane, bude-li rady uposlechnuto.

Jaký je původ norem a ideálů? Platonští idealisté i Kant chybovali, že ideály promítali kamsi v jiné jsoucno vyšších realit nebo esencí. Řekne-li student: „Mám nebo musím se učit, abych byl lékařem“, tu je psychologicky až příliš jasno, kde se ta norma vzala. Norma učit se, stejně i ideál lékaře je určen vůlí tohoto studenta, která je ovšem podmíněna jeho minulou zkušeností a situací, v níž se nalézá. Není důvodů, proč bychom původ nejvyšších ideálů měli klást jinam než nižších. Pragmatisté, Münsterberg i pozitivisté mají úplně pravdu, že norma vzniká z vůle, a poněvadž vůle je součástí skutečnosti, mají normy a ideály svůj původ ve skutečnosti. Ideál neroste však jen ze skutečnosti našich tendencí, nýbrž dokonce z našeho poznání. Každé kladení ideálů a norem předpokládá určité poznání. Abych mohl říci „co být má“, musím vyšetřit danou situaci, určit to, „co je“ a co bylo, a to nejen teoreticky, ale i prakticky, musím poznat hodnotu dané skutečnosti. Soud o tom, co má být, je založen na hodnotícím, praktickém soudu a ne obráceně. Nelze říci, že hodnotící soud vyslovuje to, co má být. To není jeho smyslem. Řeknu-li: „Tento chléb je chutný“, tu konstatuji fakt a nechci tím říci, že má být chutný. Že hodnotící soud není soudem normativním, na to upozornil výstižně Scheler. [*Der Formalismus*, II., 43.] Tvořím-li však ideál, musím si především uvědomit, co vlastně chci, musím poznat svou vůli, a to není vždy tak snadné. Je-li toto poznání špatné, je ideál špatný, nepravdivý. Také ideál a norma podléhají požadavku pravdivosti a jsou vydány riziku omylu. Člověk může si postavit též ideály, které neodpovídají jeho opravdovému chtění, spíše jeho okamžité náladě, nebo jsou vůbec postaveny bezmyšlenkovitě. Že při tvoření ideálů hraje velkou roli i fantazie, je samozřejmé. Tu se nám vloudí otázka: „Není tedy norma také poznatkem, když podléhá kritériím pravdy a omylu?“ Ne. Normy sice tvoříme na základě poznání, ale norma je imperativním pronesením vůle, je rozkazem a nepoznáním. Norma o skutečnosti nic nevypovídá. Nepřímo lze ovšem z normy usuzovat na skutečnost, z níž vznikla. Tak pro historika je nalezení nějakého starého zákoníku cenným pramenem pro poznání charakteru a kultury národa, který jej vytvořil a jím se řídil. Za normu lze vytušit půdu, z níž vyrostla; ale norma sama není poznatkem. Na druhé straně lze normu učinit předmětem poznání, jak se děje ve vědě právní, nebo ve vědecké etice. Položení normy je faktem, ale není poznáním, právě tak, jako poslouchání normy není poznáním. V normě a v ideálu zaujímá intelekt ke skutečnosti imperativní postoj a přímo do ní zasahuje.

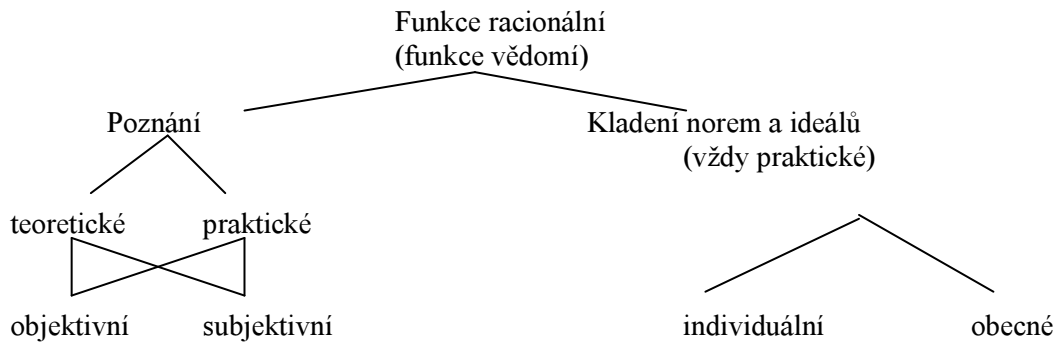
Nutno upozornit ještě na jednu věc. Normou může být i skutečnost sama. Tak např. Smetanovy opery mohou být hudebníku vzorem oper, operami, jaké být mají, ale skutečnost Smetanových oper a kladení jich jako normy není jedno a totéž.

Konečně to, „co být má“, vzniká nejen z toho, „co je“, ale samo se může realizovat a stát se tím, „co je“. Má-li někdo ideálem stát se lékařem a stane se jím, je ideál uskutečněn. Kladením ideálů a norem, které prakticky působí, měníme řád světa, nikoli ovšem jeho zákonitost.

Krátce normativní soudy mají jiný logický smysl než soudy o skutečnosti (nebo v pojmech a logických útvarech vůbec) a kladení norem a ideálů je zvláštní intelektuální funkce. Již kopula normativního soudu naznačuje, že se subjektu přičítá něco neskutečného. Naproti tomu jak poznání, tak i kladení norem a ideálů roste ze společné půdy, ze skutečného duševního dění.

Normy a ideály platí jen relativně, vzhledem k něčemu, právě tak, jako hodnota se může jen k něčemu vztahovat. Jako je nemyslitelné představit si něco absolutně hodnotného, tak i absolutní norma je nonsens. I nejvyšší ideály platí jen vzhledem k životu, vzhledem k němu však mohou platit absolutně. Tím jsme rozvrátili idealistický názor na ideály. Tak jako pravdivost a hodnotnost jsou pojmy vztažné, tak i norma a ideál se musí k něčemu obracet a

tedy jen vzhledem k něčemu platit. Krajní možnost je platnost vzhledem k celému univerzu. Taková norma by byla univerzální, ne však absolutní. Idea a norma mohou být jen reálným chtěním postaveny a také jen k reálnému chtění se mohou obracet. Platnost o sobě je právě takové nelogické monstrum, jako pravda o sobě, nebo hodnota o sobě.

Teoretické objektivní je poznání teoretických věd, např. matematické. Teoretické subjektivní je stavění nedoložených, nedokázaných hypotéz vědeckých, tvoření mýtů, učení teosofie, částečně i teologie apod. Praktické objektivní je poznání věd praktických, např. medicíny, technických věd atd. Praktické subjektivní je osobní přisuzování hodnoty něčemu nebo hledání prostředků k nějakému cíli, podle osobního, nedokazatelného přesvědčení. Vždy si však musíme být vědomi toho, že za veškerým vědomím stojí zážitek, život, iracionálnost, vlastní to hybná síla člověka, kterou rozum jen osvětluje a usměrňuje.